

KUL TÚRA SLOVA

*časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen
korešpondent SAV a ČSAV

VÝKONNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.,
prom. fil. Adriana Ferenčíková,
CSc., prof. PhDr. Ján Findra,
DrSc., PhDr. Gejza Horák, CSc.,
prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.,
PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen
korešpondent SAV a ČSAV,
PhDr. František Kočiš, CSc.,
PhDr. Ivan Masár, PhDr. Mária
Pisárčiková, PaedDr. Matej Po-
važaj, prof. PhDr. Jozef Ružič-
ka, DrSc., člen korešpondent
SAV, doc. PhDr. Anna Rýzková,
CSc., doc. PhDr. Ján Sabol,
CSc., doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepková 26

*Súčasný stav a perspektívy slovakistiky**

JÁN KAČALA

Predpokladám, že každý, kto pracuje v slovakistike, pozná odbor svojej práce a jeho súčasný stav. Preto istotne nikoho nezaujíma to, čo o veci vie. Zaujímavé môže byť hľadisko, z ktorého sa tento súčasný stav posudzuje. Môže ísť o osobné hľadisko, o hľadisko istej skupiny slovakistov, o hľadisko rozvoja vedy, o interdisciplinárne hľadisko, o hľadisko spoločenských potrieb atď. Z každého z týchto hľadísk možno vyslovovať o vymedzenej téme hodnotiace úsudky. Z praktického dôvodu nemožno vziať pri tejto príležitosti do úvahy všetky — čo len vymenované hľadiská. Treba sa rozhodnúť pre jedno. Dovoľte mi pri príležitosti prvého stretnutia členov Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV na Donovaloch položiť do centra pozornosti moje osobné hľadisko a konkrétne môj pohľad na spoločenské postavenie slovakistiky. Istotne tento pohľad nebude celkom izolovaný ani od iných spomenutých hľadísk.

Najprv východiskové konštatovanie, že slovakistika je v slovenskej jazykovede centrálny vedný odbor. Toto centrálné postavenie vyplýva z toho, že komplexne skúma slovenský národný jazyk ako prvoradý znak nášho národa a utvára svojimi výsledkami východisko na teo-

* 25. 6. 1988 sa na Donovaloch zišli slovenskí jazykovedci — členovia Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV —, aby sa navzájom poradili o súčasnom stave a úlohách slovenskej slovakistiky a slavistiky v najbližšej a ďalšej budúcnosti. Zároveň si pripomenuli 125. výročie založenia Matice slovenskej, tejto významnej udalosti v našich národných dejinách. V tomto čísle prinášame referáty z tohto podujatia, ktoré sa stali východiskom širokej diskusie.

retické zovšeobecňovanie získaných poznatkov, na ich interpretáciu zo všeobecnojazykovedných pozícií, ako aj východisko na konfrontačný, resp. porovnávací výskum slovenčiny s inými, príbuznými aj nepríbuznými jazykmi. Slovakistike sa preto venuje najväčší počet slovenských jazykovedcov a s pracovnými výsledkami slovakistiky pracujú aj tí, ktorých hlavné pracovné pole je mimo slovakistiky. Náš vedný odbor už predstavuje dnes komplex diferencovaných disciplín, na ktoré sa orientujú špecializovaní výskumní a vedeckí pracovníci, takže aj na pôde vlastného vedného odboru sa navzájom jeden druhému vzdalujeme a niekedy si ťažko rozumieme. Ešte že jestvuje aj nejaká všeobecná veda o jazyku ... V situácii, keď hľadajú spoločnú reč navzájom silno vzdialené vedné disciplíny pri riešení spoločných vedeckých tém, musíme sa vedome sami usilovať o účinný vzájomný dialóg, o to, aby sme jeden o druhom vedeli čo najviac, a to aj s úsilím pochopiť toho druhého. Prívetká špecializácia nebýva veľmi plodná. Nevyhnutné je pri špecializovaní sa intenzívne komunikovať nielen s ostatnými disciplínami vedného odboru, lež aj so všeobecnou jazykovedou. To všetko je podmienené tým, že jazyk — ako to tvrdil u nás už pred takmer 150 rokmi zakladateľ spisovnej slovenčiny Ľudovít Štúr — je jednota, a ak vo vede o ňom isté veci oddeľujeme od ostatných, resp. vydeľujeme spomedzi ostatných, robíme tak iba preto, aby sme sa ho zmocňovali metodicky účinnejšie.

Treba osobitne upozorniť, že v súčasnej jazykovede niektoré výskumné trendy intenzívne podporujú integratívnosť vo výskume jazyka. Taká je nielen syntaktická sémantika s teóriou sémantickej štruktúry vety vychádzajúcou zo sémantiky lexikálnych jednotiek, ale aj synonymická teória, teória slovných druhov a teória jazykového ho významu vôbec.

Čo tvorí spoločenské postavenie vedného odboru všeobecne a slovakistiky osobitne? Rozhodne nie to, koľko známych majú predstavitelia nášho vedného odboru na vplyvných miestach. Ukazuje sa mi ako všeobecne prijateľná téza, že spoločenské postavenie, spoločenskú autoritu si každý vedný odbor získava váhou svojich pracovných výsledkov, ich kvalitou, kvantitou, odpovedaním na potreby rozvoja vedy a spoločnosti, reagovaním na aktuálne otázky života vedy, spoločnosti i jednotlivca. Pravda, veda je predovšetkým teória, výklad faktov, preto veda nemôže byť vlečená spoločnosťou, lež naopak, veda má spoločnosti ukazovať horizonty jej možností, jej rozvoja. Prirodzene, nie vedné odbory jednotlivo, lež veda ako celok, veda ako oblasť tvorivej ľudskej aktivity, ustavičného pochybovania a poznávania a získavania nových poznatkov.

Výsledky nášho vedného odboru nachodia bezprostredné využitie v praxi — v tom sa stretá záujem spoločenskej praxe so záujmami

nášho vedného odboru. Nemám tu na mysli iba oblasť jazykovej kultúry a jazykovej výchovy, regulovania jazykovej praxe, lež aj expertízne a analytické štúdie pre riadiacu sféru, slovníkové diela a syntetické práce, na ktoré všetky ostatné činnosti v odbore bezprostredne nadväzujú. V tejto oblasti možno ako východiskové dielo hodnotiť akademickú *Morfológiu slovenského jazyka* z r. 1966, ktorá sa bohato využíva pri ďalšom výskume všetkých ostatných rovín spisovnej slovenčiny, ale aj celého národného jazyka. Toto syntetické dielo by si však už vyžadovalo reedíciu, lebo nielenže ho nedostať, ale niektoré jeho zistenia zastarali, resp. sa ukázali ako prekonané, kým niektoré novšie výsledky zasa v ňom chýbajú. Pred nami stojí príprava syntaktického pendantu *Morfológie slovenského jazyka*. Práce na ňom sa už začali v ústave viac ráz, no od tejto začiatkovej fázy sa pokročilo málo. Dúfajme, že terajší stav priprav bude viesť postupne k naplneniu tohto dávno projektovaného a veľmi potrebného diela celej slovenskej jazykovedy. Máme na to potrebné teoretické, materiálové, kádrové aj organizačné predpoklady. Optimálne by bolo, keby akademickú *Syntax slovenského jazyka* skoncipoval vybratý autorský kolektív zastupujúci generačne, územne aj rezortne celú Slovenskú socialistickú republiku, tak ako je to rozplánované doteraz.

Pri opise slovnej zásoby treba kladne hodnotiť dokončenie *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* v relatívne krátkom čase. Na ňu by mala nadviazať kolektívna monografia o slovenčine v súčasnej komunikácii a perspektívne syntetická *Slovenská lexikológia* ako dielo završujúce pozoruhodné úsilie viacerých generácií slovenských lexikológov. Pri lexikografickom opise slovnej zásoby bude po publikovanom *Krátkom slovníku slovenského jazyka* a rozpracovanom *Synonymickom slovníku slovenčiny* na programe nový slovník stredného typu, po ktorom volajú najmä spisovateľské a prekladateľské kruhy. Požiadavky tejto vrstvy používateľov bude po vyjení saturovať aj *Slovník slovenských nárečí* v troch zväzkoch (prvý z nich je v rukopise hotový a v tomto roku sa odovzdá do vydavateľstva Veda) a *Historický slovník slovenského jazyka* v šiestich zväzkoch (prvý je odovzdaný do Vedy, druhý sa dokončuje v ústave v tomto roku). Tieto slovníkové diela pokladáme za integrálnu súčasť vedeckého opisu celého slovenského národného jazyka a popri ich význame pre slovník súčasného spisovného jazyka treba vyzdvihnúť najmä ich celonárodný význam a slavistický dosah. Takú istú závažnosť budú mať aj plánované akademické *Dejiny spisovnej slovenčiny* a *Dejiny slovenského jazyka*, ktoré sa budú pripravovať po dokončení Historického slovníka slovenského jazyka.

Spojenie pracovných výsledkov slovakistiky so spoločenskou praxou je veľmi úzke a bezprostredné. Mám tu na mysli predovšetkým oblasť

jazykovej výchovy, tvorby školských dokumentov a učebníc pre školy, prekladateľskú a najmä redakčnú prax, v ktorej sa priamo premietajú regulačné zásahy do spisovného jazyka ako systému, ale najmä do jeho používania. Treba priznať, že z tejto strany máme aj najsilnejšiu spätnú väzbu, lebo najmä prekladatelia, publicisti a umelci hovoreného aj písaného slova sú často nespokojní so spôsobom kodifikácie istých javov, ako aj so spôsobom a mierou regulácie jazykovej praxe, jazykových prejavov. Dovoľujem si v tejto súvislosti vysloviť mienku, že aj miera nespokojnosti verejnosti, používateľov slovenčiny, najmä tých so širším spoločenským ohlasom vlastnej tvorby, je zároveň signálom miery a stupňa spoločenskej autority jazykovedcov a výsledkov ich práce. Čím bude naša práca spoločensky vítanejšia, tým bude kritických ohlasov menej. Na druhej strane však nemožno robiť po vôli každému, lebo záujmy skupín i jednotlivcov sú v tejto veci protirečivé. V tejto situácii treba teda mať vyjasnené svoje odborné stanovisko, dobre podopreté argumentmi, a potom sa možno pustiť aj do vysvetľovania svojho stanoviska a jeho obrany. Medzi kritikmi našej práce treba, pravdaže, diferencovať. Sú totiž aj takí, čo kritizujú z princípu, alebo takí, ktorí majú jazykovedný komplex. Od tých sa uznania nedočkáme, aj keď budeme robiť čokoľvek. Musíme ich však správne identifikovať a kvalifikovane s nimi diskutovať — práve pre spomínaný široký spoločenský dosah ich práce a slova. Pritom si treba uvedomiť, že zasahujeme z vnútrených obranných pozícií, ktoré nie sú veľmi výhodné. Útočník má výhodu spravidla na svojej strane. Ak sa máme účinne brániť, predpokladá to našu vysokú odbornú erudovanosť a trpezlivosť. Sledovať záujmy nášho vedného odboru a starať sa o rešpektovanie jeho výsledkov musíme z principiálnych dôvodov. Vec stojí totiž tak, že jazykoveda je jedna z vedných disciplín, používa vedecké metódy, vychádza z istých teoretických princípov — a tu sa nám treba spyťovať: je toto všetko prístupné laikom? Môže byť laik v diskusii jazykovedcovi rovnocenný partner? Som presvedčený, že pole vedy treba chrániť pred amatérstvom a pseudovedou, pričom tým nevylučujem dialóg s profesionálne na jazyk zacieleným predstaviteľom kultúry, ibaže tento dialóg má svoje hranice. Môže sa týkať jazyka v rámci kultúry a kultúrnych hodnôt národa a spoločnosti, môže sa týkať niektorých jednotlivých javov v jazykovom systéme a ich hodnotenia a pod., ale ak sa tieto hranice prekročia, dialóg sa stáva skôr nedorozumením. Isté veci môže totiž vedieť z jazyka iba jazykovedec. Ak ho ten druhý nechce počúvať, lež ho iba poučiť — a to sa stáva dosť často —, vážny dialóg je sotva možný. Pravdaže, opakujem, na dialóg musíme byť najmä odborne dobre pripravení.

Vyššiu odbornú i spoločenskú prestíž slovakistiky dosiahneme nielen

vyššou teoretickou a metodologickou erudovanosťou pracovníkov v tomto odbore, lež aj aktívnym a cieľavedomým vyhľadávaním dialógu s inými vednými disciplínami. Myslím si, že práve tento rozmer nášho odboru je nevyhnutné posilniť a rozvinúť. Stále aktuálna je spolupráca s filozofiou, logikou, matematikou, kybernetikou a sociológiou, čoraz hlbší zmysel nadobúda i spolupráca so psychológiou, literárnou vedou a históriou. Ukazuje sa, že prišiel čas, keď treba od paralelného riešenia istých tém spoločného záujmu prejsť k spoločnému riešeniu konkrétnych výskumných tém koncipovaných interdisciplinárne. Veľmi aktuálnu a konkrétnu príležitosť na to poskytuje novoformulovaná výskumná úloha s názvom *Komplexný výskum človeka*, ktorej gestor-ským pracoviskom je Ústav experimentálnej psychológie SAV a duchovným otcom a koordinátorom člen korešp. D. Kováč. Úloha sa má stať súčasťou ŠPZV a prejavujú o ňu živý záujem aj vedúci činitelia ČSAV. 28. a 29. 6. 1988 sa konal za účasti zainteresovaných riešiteľov z SAV aj mimo nej pracovný seminár o koncepcii a spôsobe riešenia tejto úlohy v Nových Vozokanoch. Na riešení tejto témy sa predpokladá účasť spoločenskovedných, ale aj biologicko-lekárskejších a technických odborov. Na práci sa zúčastní aj jazykovedný ústav L. Štúra SAV. Možno predpokladať, že spoločnou vedeckovýskumnou prácou mnohých a rozdielných vedných odborov sa bude rozvíjať dialóg, ktorý vyústí do integrovaného výstupu ako výsledku práce všetkých zainteresovaných, a pritom diferencovaných vedných odborov. Tento dialóg bude prospešný nielen z hľadiska získaných nových poznatkov, lež aj metodologicky. Takáto multidisciplinárna úloha predstavuje takto vhodnú platformu aj na metodologický rozvoj zúčastnených vedných disciplín na multidisciplinárnom základe.

Úlohy toho typu, ako je *Komplexný výskum človeka*, sa podľa mojej mienky ani nedajú riešiť ináč ako multidisciplinárne. Úlohou podobného typu je téma *Etnogenéza Slovákov*, ktorej gestorom je Archeologický ústav SAV, koordinátorom akad. B. Chropovský a na ktorej sú zainteresované takisto viaceré spoločenskovedné disciplíny vrátane jazykovedy.

Nové úlohy nás čakajú pri rozvíjaní slovenskej slavistiky, ktorá je v súčasnosti v zlej situácii. Osobitný význam v tejto súvislosti má príprava našich pracovísk na dôstojnú prezentáciu ich výsledkov na plánovanom XI. slavistickom kongrese v Bratislave r. 1993 (o tejto téme má samostatný príspevok J. Doruľa).

Významnou zložkou našej práce v odbore je myslieť na budúcnosť nášho odboru a starať sa o kvalitnú prípravu mladej generácie jazykovedcov slovakistov. V tomto bode treba upozorniť na rastúcu feminizáciu aj v pracovných kolektívoch slovenských jazykovedcov a adresovať dôraznú výzvu našim kolegom z vysokých škôl na Slovensku,

aby tejto situácii venovali osobitnú pozornosť a veľmi starostlivo vyberali budúcich odborných a vedeckých pracovníkov nášho odboru. Túto úlohu treba v súčasnosti pokladať za prvoradú. Žiada sa predovšetkým vyhľadávať talenty, utvárať im podmienky na odborný, politický a osobnostný rast a cielavedome ich pripravovať na vedeckovýskumnú prácu v jazykovede. Iba takouto cielavedomou prácou sa postavíme o to, aby náš vedný odbor prinášal zodpovedajúce výsledky aj v ďalších rokoch a rozvíjal spoločenskú prestíž slovenskej jazykovedy aj v nových podmienkach rozvoja našej spoločnosti. Tak sa pričínime o to, aby aj slovenská jazykoveda mala tak ako doteraz výrazné vedecké osobnosti, ktoré prevyšujú priemer a svojimi výsledkami nielen rozhodujúcim spôsobom prispievajú k rozvoju svojho vedného odboru a určujú jeho generálnu líniu, lež aj svojimi osobnostnými predpokladmi priťahujú okolo seba mladších kolegov, vedú ich v práci aj v živote a utvárajú vedecké školy.

Napokon chcem povedať poznámku týkajúcu sa vzťahov medzi tvorcami vedy, v danom prípade medzi slovenskými jazykovedcami, lebo aj tie prispievajú k spoločenskej prestíži vedného odboru. Ak sú tieto vzťahy konsolidované, ak v nich prevláda vzájomné rešpektovanie a úcta k pracovným výsledkom druhých, ak ich vyznačuje tolerantnosť k názorom druhého, ktorá, pravdaže, nevylučuje, lež naopak predpokladá kritickosť, ak teda vzájomné vzťahy medzi tvorcami vedeckých poznatkov charakterizujú uvedené kladné hodnoty, prispieva to nielen k dobrej pracovnej atmosfére vo vednom odbore a k dosahovaniu solidných pracovných výsledkov, lež aj k spoločenskej prestíži tohto vedného odboru. Ak je to naopak, ak sa v týchto vzťahoch zahniezdila závisť a závistlivosť, nekritickosť voči vlastnej práci, urážanie sa za kritiku zo strany druhých a nebodaj i ohováranie, osočovanie a donášanie, nielenže to kalí pracovnú atmosféru a priamo odvádza ľudí od roboty, lebo ich to núti zaoberať sa riešením takýchto negatívnych javov v ich okolí, lež aj uberá vednému odboru na dobrej povesti a v očiach verejnosti aj samy pracovné výsledky odboru do značnej miery znehodnocuje.

Na záver chcem povedať, že sme v slovakistike najmä v ostatných štyridsiatich rokoch dosiahli mnohé a sčasti aj pozoruhodné a vcelku dobré výsledky, na ktoré treba v súčasnosti nadväzovať a ďalej ich intenzívne rozvíjať nielen v doterajších, vychodených smeroch, lež aj, a to najmä v nových a nevyskúšaných, lebo práve tie predstavujú naozajstné pole pôsobenia vedy a otvárajú jej nové horizonty.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

O rozvoji slavistického výskumu na Slovensku

JÁN DORULA

Od 1. mája 1988 vznikla v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV v Bratislave, v oddelení slovanských jazykov, slavistická bunka, ktorá sa má postupne kádruovo dobudovať a mala by sa stať koordinačným centrom jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku.

Prvou úlohou je vypracovanie programu slavistického výskumu na Slovensku. Podľa tohto programu má byť v centre skúmania slovenský jazyk v celom svojom vývine. Výskum sa má uskutočňovať na porovnávacom a konfrontačnom základe, má sa opierať o historicko-spoločenský a kultúrny vývin príslušného obdobia, má smerovať ku komplexnosti. Predpokladá preto úzku partnerskú spoluprácu viacerých spoločenskovedných disciplín (jazykovedy s históriou a archeológiou, s národopisom a folkloristikou, s literárnou históriou atď.) na pracoviskách SAV i na vysokých školách. Viaceré výsledky prvej etapy výskumu sa predložia na plánovaných konferenciách o vývine slovenčiny roku 1991 a 1992 a na slavistickom zjazde v Bratislave v roku 1993.

Program obsahuje týchto deväť výskumných okruhov:

1. Etnogenéza Slovákov a najstaršie dejiny slovenského jazyka. V tomto okruhu problematiky sa má skúmať vývin osídlenia v panónsko-potiskej oblasti i stopy predslovanského osídlenia Slovenska v slovenskej lexike, budú sa skúmať údaje stredovekých kroník a listín, najstaršia slovenská lexika a slovensko-maďarské jazykové vzťahy.

2. Veľkomoravské obdobie a jeho odraz v slovenskom jazyku. Tu sa má skúmať odraz veľkomoravského prostredia v staroslovienskych pamiatkach, veľkomoravská tradícia na Slovensku, cirkevnoslovanské texty zo slovenského územia a iné cirkevnoslovanské texty so vzťahom k Slovensku.

3. Vývin jazyka slovenskej národnosti v medzijazykových a interetnických vzťahoch. V rámci výskumu historicko-spoločenských foriem vývinu slovenského etnika sa má skúmať jazyk tohto etnika v predspisovnom období, tzv. južnoslavizmy v slovenčine, odraz slovensko-maďarských vzťahov v lexike obidvoch jazykov i odraz valašskej kolonizácie v slovenskom jazyku.

4. Slovenská ľudová slovesnosť v medzislovanských vzťahoch z historického a konfrontačného hľadiska. Pozornosť sa má venovať jazyku a vydávaniu slovenských ľudových rozprávok a ľudových piesní i slovenskej mytológii.

5. Dejiny slovenskej slavistiky. Skúmať sa majú práce slovenských i cudzích vzdelancov so vzťahom k Slovákom a slovenčine i slovenské práce o vzťahoch k iným slovanským národom.

6. Vzťahy slovenčiny k iným (slovanským) jazykom z historického, konfrontačného a typologického hľadiska (so zreteľom predovšetkým na spisovné jazyky a ich vývin). Výskum sa tu má zameriavať na všetky slovensko-inoslovanské vzťahy a konfrontácie i na slovensko-nemecké jazykové vzťahy z historického hľadiska.

7. Slovenské národné obrodenie v slovanských súvislostiach. Tu sa majú skúmať korene myšlienky slovanskej vzájomnosti, dielo J. Kollára a P. J. Šafárika i ďalší vývin myšlienky slovanskej vzájomnosti (L. Štúr a štúrovci atď.).

8. Slovenské spisovné jazyky v slovanských súvislostiach. V tomto okruhu problematiky sa má výskum zameriavať na historické korene, jazykové východiská a genézu bernolákovskej a štúrovskej slovenčiny a ich ohlas v slovanskom svete, na otázky vývinu česko-slovenskej vzájomnosti a pod.; mal by sa vypracovať slovník bernolákovskej slovenčiny.

9. Literárna tvorba v štúrovskom spisovnom jazyku zo slovanského hľadiska. Tu sa má sústrediť pozornosť na výskum fungovania štúrovského spisovného jazyka od samých jeho začiatkov, na jeho variabilitu a diferencovanosť ovplyvnenú aj inými slovanskými jazykmi, mal by sa vypracovať slovník štúrovcov na porovnávacom slovanskom základe.

Tento program, ktorý sa tu náznakovo predstavuje*, obsahuje viaceré naliehavé úlohy slovenskej jazykovedy (ale nielen jazykovedy). Má sa uskutočňovať postupne, podľa daných kádrových možností. Veríme, že bude nachádzať porozumenie všade tam, kde sa bude rozhodovať o jeho naplňaní.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava*

Spisovná slovenčina a slovenská jazykoveda v Matici slovenskej (1863—1875)

EUGEN JÓNA

Pri 125. výročí založenia Matice slovenskej, prvého skutočne celonárodného a úradne povoleného kultúrneho spolku Slovákov, pripomíname si jej vznik, jej osudy a niektoré momenty z jej účinkovania

* Podrobne rozpracovaný program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku bude publikovaný v časopise *Slavica Slovaca*, roč. 24, 1989, č. 3.

predovšetkým v súvislosti so starostlivosťou o spisovnú slovenčinu a slovenskú jazykovedu.

Založiť celonárodný spolok vyvolala potreba zjednotiť Slovákov v národnom hnutí v Uhorsku, kde od konca 18. storočia Maďari, ich vládnúce kruhy, sa usilovali pomaďarčiť všetky národnosti (Slovákov, Srbov, Rumunov, Nemcov), hoci celkove proti nim boli v menšine.

Pokusy o národné spolky a spoločnosti¹ od začiatku národného obrozenia u Slovákov neboli celonárodné, mali konfesiónálne zafarbenie [Bernolákovo a Fándlyho Tovarišstvo so spisovnou bernolákovčinou, Tablicov a Palkovičov Spolek, Ústav, Katedra, potom i študentská Spoločnosť reči a literatúry čsl. v Bratislave (od 1828/9) so spisovnou češtinou (bibličtinou), Erudita societas Kishontensis (1808), Lit. spoločnosť banská (1809), Hamuljakov Spolek milovníkov reči a literatúry slovenskej v Budíne (1834) atď.]. — V Pešti vznikol r. 1826 (zásluhou J. Hadžiča) na podporu literatúry a osvety u Srbov v Uhorsku kultúrny spolok *Matica srbská* (od r. 1834 jej sídlom bol Nový Sad). Vydávala vedecký časopis *Letopis*. Podľa jej vzoru vznikali kultúrne spolky aj u iných slovanských národov: u Čechov *Matica česká* (1831), neskoršie aj u Slovákov *Matica slovenská* (1863).² Priamym predchodcom Matice slovenskej bol štúrovský spolok *Tatrin* (1844–48), „jednota milovníkov národa a života slovenského“, ktorý na svojich „sedniciach“ pod predsedníctvom M. M. Hodžu v Liptovskom Sv. Mikuláši rokoval o národných otázkach, najmä o spisovnom jazyku. Stredná slovenčina prijala sa ako spisovný jazyk. Jeho gramatiku napísal L. Štúr (*Nauka reči slovenskej*, 1846), kde uviedol pravopis prevažne podľa výslovnosti (bez *l*, *ä*, *y* a *s* označením palatálnosti *ď*, *ť*, *ň*). Niektorí členovia

¹ „O dosiaľných pokusoch literárneho spolčovania sa na Slovensku“ písal v „Úvodnom slove“ prvého ročníka Letopisu Matice slovenskej (1864) Michal Chrástek, volený tajomník, zapisovateľ a redaktor Matice slovenskej. — Podobne v úvodných kapitolách svojich prác o zjednocovacích pokusoch Slovákov písali: Július Botto (*Dejiny Matice slovenskej*. Martin 1923), A. Mráz (*Matica slovenská v rokoch 1863–1875*. Martin 1935); o kultúrnych spolkoch u nás písali autori dejín slovenskej literatúry od Jaroslava Vlčka (1890) po najnovšie od Milana Pišúta a kol. (1984) atď.

² Na založenie Matice slovenskej myslel už P. J. Šafárik (v liste J. Kollárovi r. 1827). Po revolúcii r. 1851 J. Viktorín uverejnil výzvu (v Slovenských novinách), aby sa slovenskí národovci pokúsili založiť Maticu slovenskú ako slovenský literárny a vedecký ústav. Toho istého roku J. Kollár, K. Kuzmány, D. Lichard, J. Záborský a M. Šteffko podali žiadosť c. kr. námestníctvu o povolenie vyzvať Slovákov, aby sa prihlasovali za členov budúcej Matice, predložili aj predbežný návrh stanov, ale povolenie nedostali, pretože v tom čase Uhorsko bolo „v stave obľahnutia“.

Tatrána postavili sa za reformu štúrovskej slovenčiny (S. Chalupka, M. M. Hodža a i.); väčšina členov prijala do spisovného jazyka hlásky a písmená *ä, ě* a Hodža v spise *Epigenes Slovenicus* (1847) obhajoval aj písmeno *y* ako slovanské, preto aj slovenské, potrebné pre sústavu slovenského pravopisu. Hodžove návrhy mala posúdiť osobitná komisia Tatrána, z ktorej členov Martin Hattala ešte pred r. 1848 väčšinu návrhov schválil (v Orle tatránskom, 1847). Za revolúcie 1848/49 sa prapísne diskusie prerušili.

Za tzv. Bachovho absolutizmu sa od II. ročníka zaviedla do vládnych *Slovenských novín* (vychádzali od r. 1849 vo Viedni za redakcie D. Licharda a A. Radlinského, neskoršie J. Záborského) tzv. staroslovenčina, t. j. čeština čiastočne prispôbená pre Slovákov. V 50. rokoch v tejto reči sa čiastočne úradovalo a v školách i učilo. Jej pravidlá zostavil Andrej Radlinský (*Slovenský pravopis*, 1850). Martin Hattala podľa Hodžových zásad a v zhode s Radlinským napísal po latinsky gramatiku slovenčiny (1850). Pravda, J. M. Hurban v r. 1851—1852 obnovil vydávanie *Slovenských pohľadov* v slovenčine a pokračoval vo vydávaní almanachu *Nitra*, ale písalo sa popri češtine aj v bernolákovčine. Čitatelia časopisov boli nespokojní so staroslovenčinou. Preto sa zástupcovia štúrovcov a bernolákovcov zišli v Bratislave r. 1851 na poradu, kde sa ustálili na tzv. opravenej slovenčine podľa zásad M. M. Hodžu a M. Hattalu. Jej pravidlá, zostavené Hattalom, vyšli bez mena autora v *Krátkej mluvnici slovenskej* (1852), ktorej úvod podpísali Štúr, Hurban, Hodža, Palárik, Radlinský a Závodník. Túto podobu spisovnej slovenčiny po Radlinskom a Palárikovi J. Viktorín uplatnil v svojich almanachoch (*Concordia* 1858, *Lipa* 1860, 1862, 1864) a s malými úpravami ustálil i vo svojej gramatike (*Grammatik der slowakischen Sprache*, 1860, 1862, 1865).

Po vojenských neúspechoch v Taliansku na politický tlak Maďarov, ktorí sa usilovali obnoviť platnosť zákonov z obdobia pred r. 1848, Viedeň sa rozhodla odvolať ministra Bacha a rozličnými nariadeniami, najmä októbrovým diplomom 1860, uspokojiť politické nároky Maďarov. Tam sa vyslovovala i zásada rovnoprávnosti národností a istež ich samosprávy. A tak Slováci začali uvažovať o zmene kultúrneho a politického programu. Prestali spory o spisovný jazyk. R. 1857 spojil sa časopis *Cyrill a Method*, ktorý vychádzal v Banskej Bystrici v češtine, s peštianskymi *Katolíckymi novinami*, ktoré sa tlačili v prispôbenej bernolákovčine, a s názvom *Cyrill a Method* v Pešti vychádzal v opravenej slovenčine. V prelomových časoch nadobudol osobitný význam, keď sa v ňom písalo o dôležitých problémoch slovenského života, v prílohe *Priateľ školy a literatúry* (1859—61) najmä o školských a vôbec kultúrnych. V týchto časoch vznikol i „časopis pre krásne umenie a literatúru“ *Sokol* (1860—61); s pomocou J. K. Viktorína v spisovnej

slovenčine vydával ho v Banskej Štiavnici Pavol Dobšínský. Ten v r. 1858—61 vydával s A. H. Škultétym *Slovenské povesti*.

Pre spisovnú slovenčinu v naznačenom smere význačným stabilizačným krokom bolo založenie a vydávanie novín *Pešťbudínske vedomosti* (PBV), ktorých redaktorom sa stal Ján Francisci-Rimavský. V nich sa pripravovalo memorandové zhromaždenie v Turčianskom Sv. Martine 6. a 7. júna 1861, v nich sa odrážali útoky nepriateľov Slovákov, najmä v maďarských časopisoch, v nich sa odzrkadľovalo politické a kultúrne dianie 60. rokov 19. storočia u Slovákov v Uhorsku. PBV vychádzali pre vysokú kauciu za denník vo veľkom meste iba dva razy do týždňa (v utorok a v piatok; 1. číslo vyšlo 19. marca 1861). V úvodnom článku („Programm“) — okrem iného — sa uznávala maďarčina ako úradná reč v Uhorsku, ale vyslovilo sa odhodlanie brániť sa proti jej rozširovaniu na ujmu slovenského národného jazyka. O reči novín zmienil sa J. Francisci len krátko — prijal opravenú slovenčinu.³

„Memorandum národa slovenského k vysokému snemu krajiny uhorskej, obsahujúce žiadosti národa slovenského cieľom spravodlivého prevedenia a zákonom krajinským zabezpečenia rovnoprávnosti národnej v Uhrách“, vypracované pôvodne Š. M. Daxnerom a prediskutované na zhromaždení, žiadalo, „aby osobnosť národa slovenského a vlastenskosť reči slovenskej zákonom pozitívnym a inauguračnými diplomami uznaná a uznaním tým oproti zlomyseľným útokom nepriateľov svornosti národov zabezpečená bola“. Okrem iných požiadaviek v Memorande sa žiadalo, „aby literárne a mravno-vzdelávateľské národné spolky právom slobodnej asociácie zakladať a k cieľom tým potrebné príspevky zbierať nám vždy dovolené bolo“. Tu sa myslelo na Maticu slovenskú. Memorandové zhromaždenie celkove oživilo a posilnilo slovenské národné hnutie, hoci maďarské vrchnosti zorganizovali protestné akcie najmä proti požiadavke slovenského Okolia v Uhorsku.

Stály výbor memorandového zhromaždenia pod predsedníctvom J. Francisciho chcel odovzdať memorandum do rúk podpredsedu snemovne K. Tiszu, ten však delegáciu neprijal. Uhorský snem sa slovenskými memorandovými požiadavkami potom ani nezaoberal. Panovník 22. augusta 1861 uhorský snem rozpustil, keď sa s Maďarmi pre požiadavky z r. 1848 nemohol pokonať. Stály výbor s J. Franciscim ako predsedom sa rozhodol vyslať do Viedne pred panovníka delegáciu na čele so Štefanom Moyzesom, banskobystrickým biskupom (od r. 1851), ktorý predtým účinkoval úspešne medzi Chorvátmi ako vysokoškolský profesor a ich vyslanec na sneme v Prešporku a ktorý mal prístup pred

³ „Noviny ... v nárečí našom slovenskom podľa mluvnice majstra Martina Hattaly a príručnej mluvnice priateľa nášho Jozefa Viktorína vydávať začíname“.

panovníka. Moyzes v mene delegácie podal „Prosobpis“ vysvetľujúci memorandum a okrem toho žiadosť o poslovenčenie bystrického gymnázia, ktoré výnosom budínskej námestnej (miestodržiteľskej) rady malo prijať maďarčinu ako vyučovaciu reč. Delegácia dostala ubezpečenie, že sa jej zákonným požiadavkám vyhovie. Štefan Moyzes sa takto stal populárnym a oslavovaným v mnohých slovenských dedinách a mestách, pretože jeho postoj k požiadavkám Slovákov a slovenské národné presvedčenie v tom čase u vysokého cirkevného hodnostára v Uhorsku neboli bežné.

Memorandové zhromaždenie poverilo národovcov bývajúcich v Pešti a v Budíne (Dočasný výbor: J. Francisci, predseda, Ján Gotčár, Viliam Pauliny-Tóth a Ján Palárik, členovia), aby sa starali o založenie národného spolku. J. Francisci vypracoval návrh stanov Matice slovenskej a podal ich Kráľovskej uhorskej námestnej rade na schválenie (v auguste 1861).⁴ Námestná rada vrátila návrh stanov na prepracovanie podľa pripomienok. Nepripúšťalo sa používanie výrazov, ktoré by vyjadrovali slovenskú národnú osobitosť (nie *Dom slovenského národa*, ale iba *Dom Matice slovenskej*, nie *Základina slovenského národa*, ale *matičná*, MS nemá mať miestne odbory, nemá mať zhromaždenie mimo sídla ústavu ap.). Sídlo Matice podľa uznesenia mestského zastupiteľstva pôvodne malo byť Brezno, ale župná vrchnosť vo Zvolene (kráľovský komisár O. Havas) zvolala nové zastupiteľstvo, ktoré zrušilo predchádzajúce rozhodnutie. Mestský výbor Turčianskeho Sv. Martina (21. apríla 1862) sa uzniesol, že je hotový prijať Maticu slovenskú. Ochotu prijať Maticu vyslovil aj výbor L. Mikuláša, kde bolo pred r. 1848 sídlo Tatrína.

Panovník rozhodnutím z 21. augusta 1862 potvrdil stanovy Matice slovenskej, ale Dočasný výbor na meno predsedu J. Francisciho, cis. kr. námestného radcu v disponibilite v Budíne, dostal schválené stanovy a „vynesenie“ o tom až v októbri 1862 s tým „naložením“, aby upravené a doplnené stanovy podľa uloženej osnovy predložil Kr. uh. námestnej rade. Dočasný výbor získal od grófa Mórica Pálfiho, kr. námestníka, súhlas uverejniť potvrdené stanovy a „vyzvanie ku vstúpeniu do spolku Matice slovenskej a ... k zavedeniu sbierok pre túže Maticu“. Ohlásenie Slovenskej Matice vydal 4. novembra 1862⁵. Prihlás-

⁴ Finančným základom Matice slovenskej malo byť tisíc zlatých, ktoré na memorandovom zhromaždení zložil Ján Čipkay z Brezna. Na základinu Matice slovenskej poručil vyše 7000 zlatých už r. 1859 Nátan Petian, ev. farár na Turom Poli v Novohrade.

⁵ Všetky tieto podrobnosti a príslušné dokumenty podal Ján Francisci vo svojej správe prvému valnému zhromaždeniu Matice slovenskej 4. augusta 1863. Správy o „konaniach“ Dočasného výboru MS uverejňovali Pešťbudínske

ky a zbierky⁶ na Maticu slovenskú prichádzali v takom množstve, že Dočasný výbor MS s dovolením vrchnosti mohol zvolať prihlásených členov na zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej 4. augusta 1863.

A tak už 3. augusta prichádzali do Martina ako sídla Matice slovenskej Slováci zo všetkých strán. Prišiel i biskup Štefan Moyzes, slávnostne vítaný na hraniciach Turčianskej stolice, v obciach Turca i v meste Martine. Štefana Moyzesa si vyhliadli poprední slovenskí národovci za predsedu Matice a on im sľúbil funkciu prijať. Július Botto vo svojich *Dejinách Matice slovenskej* (Martin 1923, s. 26) ho charakterizoval takto: „Moyzes vynikal hlbokou učenosťou, čistým charakterom, nezlomnou a neústupnou silou vôle a k tomu neúnavnou pilnosťou a pracovitosťou ... a svojmu slovenskému národu bol celou vrúcnosťou srdca oddaný.“

Valné zhromaždenie sa zišlo v provizórnom stavaní z dosák na námestí pred župným domom; po príchode kráľ. komisára podžupana Š. Nemeša otvoril ho ako predseda Dočasného výboru MS Ján Francisci. Kým čítal svoju správu, požiadal Štefana Moyzesa, aby predsedal. Pri predkladaní dokumentov k správe nádherne upravené stanovy MS nazval zlatou bulou, priepustným listom a občianskym diplomom národa slovenského. Odovzdal na stôl do tých čias nazbierané hotové i podpísané imanie MS v sume 94 251 zlatých 95 kr.

Pri voľbách predsedu a ostatných funkcionárov MS podľa stanov zvolilo zhromaždenie hneď Štefana Moyzesa za definitívneho predsedu. Prvým, „spravujúcim“ podpredsedom sa stal Karol Kuzmány⁷, ktorý ako tzv. patentálny superintendent ev. cirkvi, predtým farár v Banskej Bystrici a po r. 1848 profesor teológie vo Viedni, pre nepriateľstvo bystrických maďarónov (patent rozdelil evanjelikov v Uhorsku na dva tábory, lebo obmedzil moc zemanov v ev. cirkvi) prijal voľbu v ev. cirkvi v Martine za farára (v apríli r. 1863). Predtým bol známy

vedomosti. Zápisnice o valnom zhromaždení a o výborových zasadnutiach MS vyšli v Letopise MS.

⁶ Príspevky na MS sa posielali na meno Jána Francisciho do Budína (Panská ulica č. 30) a opatroval ich ako dočasný pokladník Jozef Viktorín.

⁷ Kandidátom valného zhromaždenia na túto funkciu bol najprv Ján Francisci, organizátor memorandového zhromaždenia i predseda dočasného, t. j. prípravného výboru MS, ktorý mal najvyššie zásluhy o založenie MS. Pretože prvý podpredseda mal byť „spravujúci“, t. j. úradujúci najvyšší funkcionár v jej sídle, Francisci odôvodnil neprijatie okrem iného práve tým, že býva toho času v Budíne. Druhým kandidátom bol Štefan Marko Daxner, pôvodca memoranda a okrem Francisciho popredný publicista v PBV, ale ani on neprijal funkciu podpredsedu pre podobné príčiny.

ako spisovateľ a redaktor časopisu *Hronka* (1836—38), vychádzajúceho ešte v češtine ako protiklad Palkovičovej *Tatranky*. Po uzákonení spisovnej slovenčiny pridal sa medzi prvými zo staršej generácie k štúrovskému hnutiu (autor piesne *Kto za pravdu horí...*). R. 1863 teda býval už v Martine a mohol vykonávať všetky administratívne práce vo vedení Matice slovenskej. K. Kuzmány pre evanjelikov bol takou osobnosťou ako Š. Moyzes pre slovenských katolíkov. O krásnej spolupráci Moyzesa a Kuzmányho svedčia Moyzesove listy uverejnené v *Slovenských pohľadoch* (1887). Mená Moyzes a Kuzmány sa stali na dlhý čas heslom spolupráce slovenských katolíkov a evanjelikov v celonárodných vzťahoch, najmä v kultúrnej oblasti. Za druhého podpredsedu zvolili turčianskeho archidiakona Jána Országha. Ján Francisciho neskoršie vyvolili za doživotného čestného podpredsedu. Ostatných funkcionárov a výbor Matice slovenskej volili na návrh predsedu podľa doručeného programu aklamáciou („jednohlasne, výkrikom“): za prvého tajomníka Pavla Mudroňa, mladého advokáta v Martine, činného v národnom hnutí, za druhého tajomníka Michala Chrásdeka, profesora teológie v Banskej Bystrici, oddaného Moyzesovho pomocníka, odborníka v literárnej histórii; za pokladníka opáta a kanonika v Banskej Bystrici Tomáša Červeňa, za účtovníka inžiniera Fraňa Filu a Jozefa Škultétyho, účtovníka Turčianskej stolice, za advokátov dr. Michala Mudroňa, Fraňa Martinoviča a Ambróza Pivku, za opatrovateľa matičných zbierok profesora Jozefa Markusa. Za členov výboru valné zhromaždenie zvolilo 30 národovcov (polovicu zo zakladajúcich, polovicu z riadnych členov) z rozličných slovenských oblastí.⁸ Tým bola Matica slovenská ako spolok ustrojená. Na návrh J. M. Hurbana valné zhromaždenie „prijalo a uzavrelo: že Matica slovenská založila a ustrojila sa na tisícročnú pamiatku nášeho pokresťanenia a založenia slovesnosti slovanskej“.

Predseda Š. Moyzes navrhol poslať vyslanstvo k panovníkovi, aby mu poďakovalo za potvrdenie stanov a za cisársky dar 1000 zl. „za tak veľké dôkazy najv. milosti nám preukázanej“. Deputácia bola potom na audiencii 10. septembra 1863 a dostala uspokojivú odpoveď.

Matičný výbor zasadal hneď po valnom zhromaždení a okrem iného

⁸ Výborníci boli: Adolf Ivanovič Dobriansky, Štefan Daxner, Franc Hámich, Michal Miloslav Hodža, Ján Gotčár, dr. Jazef Miloslav Hurban, Martin Čulen, dr. Andrej Radlinský, Ján Seberény, Jozef Karol Viktorín, Viliam Pauliny-Tóth, dr. Gustáv Zechenter, Ľudevít Turzo-Nosický, Alexander Androvič, Ctiboh Zoch, Michal Algöver, Fraňo Blaha, Jozef Bielek, Fridrich Baltík, Daniel Borik, Jozef Bella, Emil Černý, barón Gregor Friesenhof, Ján Kadavý, Andrej Murčíč, Ján Ondrisk, Andrej Švehla, Matej Benko. Ich hodnosti a bydliská sa uvádzajú v Letopise MS, I, s. 26—27.

rozhodol, že sa má postaviť matičná budova, tzv. svetlica. Základný kameň postavili v apríli 1864 a v lete 1865 bola hotová taká časť, že sa 3. valné zhromaždenie už v nej mohlo konať.

Na prvom zasadnutí výboru MS sa rozhodlo aj o postupe pri vydávaní spisov: predložené rukopisy vydávať znalcom na posúdenie; od spisovateľov si vyžiadať mienku, aké spisy bolo by treba vydávať pre slovenský ľud atď. Tak sa začali bežné práce v Matici slovenskej⁹: pravidelné uverejňovanie výťahov zo zápisníc v časopisoch (v PBV a i.), plnenie rozhodnutia výboru, vypisovanie konkurzov (napr. na životopis L. Štúra), podpory atď.

Druhé valné zhromaždenie MS (3. augusta 1864) konalo sa v stoličnej dvorane, prepustenej administrátorom Turčianskej stolice. Miestnosť bola dôstojná, ale pre veľký počet účastníkov nedostačujúca. Bola tu snaha úradov nepripustiť manifestačnú účasť verejnosti na zhromaždení. Sám predseda Š. Moyzes musel obraňovať účasť hostí (nečlenov, napr. žien) na valnom zhromaždení. Vynikajúca otváracia reč Š. Moyzesa nadchla obecenstvo, takže sa zhromaždenie rozhodlo dať ju osobitne vytlačiť a rozšíriť. — V obširnej správe tajomníka P. Mudroňa o účinkovaní Matice od založenia do 3. augusta 1864 referovalo sa o vyslanstve k panovníkovi, o vyhotovení úprav pre funkcionárov, o matičnom kníhkupectve, o získaní Rešetkovej pozostalosti, Hamuljakovej knižnice, o vydaní Letopisu, o vydaní dvoch slovenských čítaniek (prof. Emila Černého) pre stredné školy, o pomoci pri budovaní „národnej svetlice“ atď. Tajomník P. Mudroň sa na tomto zhromaždení vzdal svojej funkcie, pretože povolanie mu bránilo vykonávať ju svedomite. Zhromaždenie vyvolilo za druhého tajomníka (k M. Chrástekovi) Martina Kramára, profesora martinského ev. gymnázia, a rozhodlo niektorých funkcionárov honorovať.

Ako sa ukázalo neskôršie, matičné vyslanstvo pred panovníka nemalo žiadaný výsledok: stanovy v pôvodnom znení sa nepotvrdili (napr. o možnosti, aby sa zhromaždenia mohli konať aj mimo Martina), ani iné žiadosti Slovákov, ktoré koniec koncov smerovali k federalizácii Rakúska, sa nespĺnili. Viedeň robila síce niektoré ústupky národnostiam, ale iba na to, aby marila maďarské požiadavky. Keď vymenila kr. uhorského dvorného kancelára grófa Antona Forgáča, ktorý bol prijal slovenské vyslanstvo a oslovil ho po slovensky (pochádzal z Haliče v Novohrade a hovoril dobre po slovensky, ale Slovákom nebol naklonený), nový kancelár gróf Herman Ziči vymenoval Jána Francisciho [1864] za hlavného župana Liptovskej stolice, „aby naplašil Maďarov“ (J. Botto). Vývin smeroval k rakúsko-uhorskému dualizmu.

⁹ Porov. J. Botto, *Dejiny*, s. 32.

Úradnou rečou Matice od začiatku bola „opravená“ slovenčina, kodifikovaná gramatikami Martina Hattalu. Tieto gramatiky sa pokladali za normatívne, na ne nadväzovali všetci autori školských gramatik¹⁰. M. Chrástek hneď v úvodnom slove Letopisu MS (1, 1864, s. III) poznamenal, že ho bude redigovať „spôsobom písania nie síce ešte auktoritou Matice ustáleným, avšak všeobecne už teraz na Slovensku užívaným.“ V tomto rozhodnutí nasledoval J. Francisciho (porov. pozn. 3) a iných redaktorov. Tak sa skončili diskusie o spisovnej slovenčine a zmeny reči v časopisoch (Slovenské noviny, Katolícke noviny, Cyrill a Method a i.). Vo výbore Matice už na prvom zasadnutí a potom viac ráz sa rokovalo o slovenčine.¹¹ Hovorilo sa tu aj o vydaní *Slovníka slovensko-maďarsko-nemeckého*. Materiál mal zbierať osobitný odbor (M. M. Hodža, S. Chalupka, P. Dobšinský, A. Androvič, C. Zoch a M. Godra). Svoje „príspevky k Slovníku“ zo slovenčiny dodali P. Dobšinský a C. Zoch, neskôršie i S. Chalupka a M. Godra.

Pri posudzovaní rukopisov vyskytli sa i zásadné nezhody. Tajomník Chrástek odporúčal, aby pri posudzovaní prác „väčšmi hľadelo sa na vec samú, neželi na pravopis, a aby pre tento asi nezavrhl sa vec dobrá“. Preto pri chystanom slovníku, na ktorý MS vypísala odmenu 300 dukátov in natura, mala byť úvodná kapitola o slovenskom pravopise. S týmto rozhodnutím súvisela žiadosť výboru, ktorú tlmočil prvý podpredseda K. Kuzmány ako návrh, „aby sa cieľom podania spisovateľom matičných kníh istých pravidiel zo stanoviska rovnosti písomníckej i tam, kdeby ešte i vedľa vôbec prijatých mluvnických diel p. člena M. Hattaly rôznosť u spisovateľov panovala, Mluvnica Hattalova s ohľadom na užívanie Viktorínovu a vyšlú Mrázovu sl. predchodcom a prvým učiteľom terajšieho spisovného jazyka nášeho p. výborníkom M. M. Hodžom prezkúmala, s tohože p. výborníka mienkou výboru predložila, a týmto odobrená matičným spisovateľom k nasledovaniu podala...“.

¹⁰ Vincent Málik: Slovensko-česká mluvnice dle zásad Hattalových ku potřebám školským vypracovaná. Banská Štiavnica 1851. Slovenská mluvnica pre gymnasia, reálky, preparandie a vyššie oddelenia hlavných škôl. Vypracoval a vydal Fraňo Mráz, prof. na kat. kr. banskobystrickom gymn. Vo Viedni 1864. Druhé opravené vydanie v Pešti 1872. Jozef Viktorín: Grammatik der slovakischen Sprache. Zum Schul-und Selbstunterrichte bearbeitet... Pest 1860. Zweite Auflage Pest 1862. Dritte Auflage Pest 1865.

¹¹ Zápisnica 1. zasadnutia výboru MS, kde boli prítomní predseda, podpredsedovia, tajomníci a výborníci aj niektorí členovia: „Potom prešla otázka strany prijatia zásad v p. M. Hattalovej mluvnici vyvinutých...“ „P. profesor M. Hattala navrhnul, aby sa v mluvnici slovenskej stály ohľad bral k ostatným nárečiam slovanským vôbec a k najbližším slovenčine zvlášte. Výbor návrh tento prospešným byť uznal a porúča pracovníkom na poli grammatickom, aby ho nasledovali“ [Letopis MS, I, s. 37].

Návrh prijal sa so všeobecným odobrením. M. M. Hodža podľa zápisnice z 9. zasadnutia výboru Matice [8. 8. 1865] „žiadané zámietky na Hattalovu mluvnicu sľúbil do budúceho valného zhromaždenia vyhotoviť a podať započaté už samostatné dielo v mluvnici nášeho jazyka“. „Prijať s vďakou a uzavreno, dotiaľ a kým sa vôbec dačo určitejšieho v záležitosti pravopisu slovenského nerozhodne, písať dľa spôsobu dosiaľ prijatého a v matičných spisoch užívaného.“ Hodža sa už pre vážne okolnosti („patentálne boje“ a i.) jazykovede nemohol osobitne venovať, preto prácu nedokončil a pripomienky k Hattalovej kodifikácii nepodal.

Martin Hattala vydal v matičných rokoch *Mluvnicu jazyka slovenského* (Pešť 1864), ktorej druhý diel (Skladba) vyšiel r. 1865. Výbor Matice slovenskej rozhodol na autorovu žiadosť (19. apríla 1865) „prevziať [nakladateľstvo] na jeho už dotlačenú Skladbu jazyka slovenského“ a tak ju nepriamo i schváliť. To bol širší základ na utváranie matičného úzu.

Spisovná slovenčina od začiatku 60. rokov 19. storočia sa uplatňovala vo verejnom živote, v krásnej i odbornej literatúre ako nikdy predtým. S tým súvisí jej obohacovanie a štylistická diferenciacia, ale na druhej strane aj rozkolísanie jej pravopisu a tvaroslovía. Do slovenčiny prenikali cudzie prvky, najmä mnohé germanizmy, ale i bohemizmy a rusizmy (ako vidieť i z citovaných ukážok). Nedostatok jednotného odborného vedenia si uvedomovali spisovatelia kritici v Matici aj mimo Matice. V časopise Sokol vznikali pokusy o odbornú terminológiu i „riedčica“ na slovenčinu¹².

V matičných publikáciách vynikajú predovšetkým prejavy rečníckeho štýlu, a to dve reči Štefana Moyzesa (z 2. a 3. valného zhromaždenia), vydané osobitne a rozšírené na ten čas v pomerne veľkom náklade (10 000 exemplárov). Porov. napr. i odpoveď Š. Moyzesa na prosbu, aby prijal hodnosť predsedu Matice¹³. „Slávne shromaždenie! Kde je otázka o hodnostiach a vyznačení, ja bývam rád ostatným; lebo nebažím, ani som nikdy nebažil po hodnostiach. Boh mi je svedkom, svedkom mi je a môže byť i vys. vláda, že som sa i tejto biskupskej

¹² V Ríznrovej Bibliografii písomníctva slovenského (11, 1931, s. 144) pripisuje sa článok, ktorého autor je označený —O— (Vejačka a riečica na Slovenčinu. Sokol. Red. Pauliny-Tóth, IV, 1865, 3, 4, 7), S. B. Hroboňovi, ale obsah o tom nesvedčí. Kritizuje sa tu napr. tvorenie nových slov ap. a je známe, že práve on ich najviac tvoril. Autorom bol M. Godra (porov. i s. 52 tamže).

¹³ Letopis MS, I, 1864, s. 24 (cituje sa verne vtedajší záznam aj ako ukážka reči).

hodnosti vyhnúť všemožne usiloval: kde je ale otázka o službe národu môjmu slovenskému a ochotnosti k službám týmto jako i obeťam k rozkvetu národa nášeho, jakživ som sa neodťahoval, ani sa neidem, ani nechcem, ani nebudem. Tak teda hodnosť predsedu Slovenskej Matice prijímam vo zmysle úslužnosti k národu môjmu, ktorého blahu som hotový povždy sa obetovať. A zaiste, jako nad blaho mojeho národa nenie nič vznešenejšieho, tak ani nad priazeň mojeho národa nenie nič vyššieho, čoby to i hneď bola priazeň celého sveta".¹⁴

Na treťom valnom zhromaždení (4. augusta 1865) Štefan Moyzes predniesol svoju druhú otváraciu reč, ktorá zas oduševnila obecenstvo. Po prečítaní výročnej správy [taj. M. Kramár], kde sa zdôraznilo úsilie vybudovať dôstojnú dvoranu [Národnú svetlicu], odpovedal predseda dôrazne na poznámky zemepanského komisára o doživotnom členstve, o štipendiách, o podporách, o zbierkach na pomníky ap. („na základe vraj obdržaných z vyš. miesta poznámok“), že bez udeľovania podpôr Matice najmä mladým študentom „zmaren je cieľ náš“.

Vo verejnom živote diali sa už v celom Rakúsku dôležité zmeny. Uhorským kancelárom sa stal J. Majlát, hlavným županom Zvolenskej župy Anton Radvanský, Moyzesov nepriateľ, Turčianskej Šimon Révai, ktorí Slovákom nič dobré už nevykonali. Ukazovalo sa to najmä vo voľbách, keď Majlát vplyvných slovenských ľudí preložil (Daxnera z Gemera do Debrecína, Francisciho z Liptova do Budína), aby nemohli zasahovať do volieb. Maďarskí kandidáti na poslancov potom všade víťazili buď násilím, buď podvodom, buď demoralizovaním slovenského ľudu. Po porážke v prusko-rakúskej vojne (1866) panovník zvolal uhorský snem a začiatkom r. 1867 vymenoval Andrášiho uhorské ministerstvo. Rakúsko-maďarské vyrovnanie znamenalo pre slovenské národné hnutie nebezpečenstvo, lebo národnosti Uhorska nemali už nijakú ochranu.

Štvrté valné zhromaždenie pre vojnové udalosti r. 1866 nemohlo sa konať v auguste, odročili ho na 12. september. Predseda Š. Moyzes poslal už iba prípis a podpredseda K. Kuzmány už zanechal svoj stolec iba čiernym súknom obtiahnutý: umrel po krátkej chorobe 14. augusta 1866 v Štubnianskych Tepliciach. Na zhromaždení predsedal druhý podpredseda Ján Országh, archidiakon turčiansky, ktorý vysoko ocenil Karola Kuzmányho („muža vo veľkých veciach veľkého“). Po prečítaní predsedovho prípisu a po správach zhromaždenie zvolilo za prvého podpredsedu Viliama Pauliny-Tótha: bol to štúrovec, r. 1848 väznený, r. 1849 slovenský dobrovoľník, po revolúcii úradník naostatok v Keckeméte, redaktor a vydavateľ časopisov *Černokňažník* a *Sokol*

¹⁴ Zo všetkých strán hlasy: „To je slovo, slovo od biskupov našich nikdy neslýchané!“

v Budíne, po r. 1863 v Skalici a po r. 1867 v Martine, kde v novej funkcii vynikol ako rečník, mnohostranný organizátor, redaktor a spisovateľ. Keď sa druhý podpredseda J. Országh vzdal svojej funkcii, zhromaždenie vyvolilo na jeho miesto Štefana Závodníka, dekana a farára v Pružine, známeho národného dejateľa, zakladateľa spolkov miernosti atď.

V novom vedení MS uplatnil sa Viliam Papliny-Tóth najmä ako skúsený redaktor. Ukázalo sa to osobitne na zmene matičného Letopisu MS, ktorý sa dával členom ako podiel. Prvý ročník (vyšiel vo Viedni 1864) okrem Úvodného slova M. Chrásteka obsahoval správy a zápisnice zo zhromaždení a zasadnutí a pod čiarou i dokumenty v plnom znení (napr. stanovy, prejavy), takže podával úplný obraz o dianí v Matici. Druhý ročník (vyšiel oneskorene až r. 1870 v Martine tlačou Kníhtlačárskeho účastinárského spolku) priniesol iba zápisnice z 2. valného zhromaždenia a z výborových zasadnutí i správu o zbierkach MS od M. Chrásteka. Ročník 1866 a 1867 zostavil už Viliam Pauliny-Tóth¹⁵. Delí sa na časť A *Pojednania vedecké a poučné* a časť B *Pokračovanie činnosti Matice slovenskej*. Začali tu vydávať svoje historické práce menovite F. V. Sasinek a J. Záborský. Vyšli tu i zápisnice z 3. valného zhromaždenia a výborových zasadnutí (9.—11.) a *Príhlas Matice slovenskej k národu slovenskému a milovníkom jeho*, ktorý „menom výboru“ MS podpísal Viliam Pauliny-Tóth, prvý podpredseda. Keď ustávala aktivita niektorých matičných činiteľov, zmenšovali sa aj podpory členov, najmä keď bolo treba zavádzať nové zbierky na Národnú svetlicu, na vydavateľskú činnosť ap. Príhlas apeloval na členstvo i širšie obecenstvo, aby podporovali Maticu slovenskú v jej činnosti, ktorej hlavný cieľ je dvíhanie národnej osvety a vzdelanosti. Pravda, nájdu sa i nepravníci, ktorí sami chcú koristiť z nevedomosti a nečinnosti, preto upodozrievajú MS z nezákonných zámerov.

V 5. ročníku Letopisu MS (1868, 1, s. 14 n.) začal profesor revúckeho gymnázia dr. Ivan Branislav Zoch uverejňovať *Slovár vedeckého slovenského názvoslovía*¹⁶, v ňom k nemeckým názvom pridával slovenské. Pritom usiloval sa porovnávať názvy v učebniciach Algövera, Čulena a i. s ľudovými názvami aj s názvami v Nemecko-českom slov-

¹⁵ Na obálke vyšla zápisnica Matičný Letopis zostavujúceho odboru (Daniel Lichard, dr. Andrej Radlinský, Viliam Pauliny-Tóth) s plánom a programom. Začína sa: „Súrna je toho potreba, aby reským vydávaním matičných spisov prietrz učinila sa tej zmalátnelosti a znechutenosti členov, ktorú značne oneskorené vychádzanie matičných Letopisov a kalendárov zapríčinilo...“

¹⁶ Letopis MS, V, 1868, 1, s. 14 a nasl.

níku vedeckého názvosloví¹⁷ a v iných prameňoch, „hladiac tak názvy najprimeranejšie a reči a cieľu najzodpovedajúcejšie vybrať“.¹⁸ Gramatiky sa týka článok Michala Godru, riaditeľa gymnázia v Novom Verbase, *Roztrieďenie sloviess slovenských, zvláste nezavřšivých*.¹⁹ Godrove výklady v Letopise MS, ako aj práce uverejnené v iných časopisoch,²⁰ boli často nejasné najmä pre ľubovoľne tvorené názvy a výrazy.

Najviac vedeckých prác v Letopise MS bolo z histórie. Historici uverejňovali často i pramene v latinskom alebo slovanskom origináli, niekedy aj s prekladom.²¹ Osobitne vydal F. V. Sasinek *Archív starých československých listín, písemností a dejepisných pôvodín pre dejepis a literatúru Slovákov*²². Jednak už sú to listiny odtlačené v českých publikáciách a časopisoch, jednak z rukopisu v Rešetkovej pozostalosti (Básne Petra Benického). V Matici už prv vyšiel *Pamätník*, venovaný M. Mikulášovi Šubičovi Zrinskému,²³ s historickými prácami P. Kellnera-Hostinského, F. V. Sasinka, P. Križka, s „pejmou epickou“ Andreja Sládkoviča a i.

Z národopisných prác vynikal osobitný Sborník,²⁴ ktorého I. zväzok zostavili Chrástek a Černý, II. zväzok P. Dobřinský. On napísal i *Úvahy*

¹⁷ Německo-český slovník vedeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy. V Praze 1853. Od komise k ustanovení vedeckého názvosloví.

¹⁸ A pri cenách, k. p. 4 funty — à 3 fl., t. j. 4 funty po 3 zl.; abbrechen, prestat, eine Reihe bricht mit dem n-ten Gliede, řada prestáva n-tým členom...

¹⁹ Letopis MS, III a IV, 1867, s. 2, 22 a n.; V, 1868, s. 1, 52 a n.; VI, 1869, s. 1, 47 a n.; VII, 1870, s. 5—35.

²⁰ Porov. už Slovenskije pohľadi, II, 1851, s. 95 a n., 115 a n.

²¹ Andrej Trenkus uverejnil (v Letopise MS, V, 1868, 2, s. 109) Listárení z archívu Sv. Benedického Fassio z r. 1571 a i.; Pavel Križko: Listárení. List sliezskej knihy z r. 1581 a i. (Letopis MS, III—IV, 1867, s. 47 n.; VI, 1869, 2, s. 85 a n.); F. V. Sasinek, Slovenské dejepisné žriedla. Letopis MS, VI, 1869, 1, s. 56 a n.

Listiny Matice slovenskej. F. V. Sasinek, Letopis MS, VII, 1870, 1, s. 87—96.

Listiny s. kr. mesta Sv. Jur. Letopis MS, VII, 1870, 1, s. 97—8. Listiny MS, Letopis MS, VIII, 1871, 1, s. 78—86; 2, s. 63—64. Štefan Hyroš, Odpisy z listárne lptovského rodu Palugyay. Letopis MS, IX, 1872, 1, s. 78—84; Listiny 1, 54—68.

²² Diel I, 1, 1872, II, 1, 1873. Turčiansky Sv. Martin. Neskoršie pokračoval Sasinek v tejto práci vydávaním Slovenského Letopisu v Skalici 1876—82.

²³ Pamätník Matice slovenskej ku tristo-ročnej oslave Mikuláša Šubiča Zrinského, konanej na Slovensku. Banská Bystrica 1866.

²⁴ Sborník slovenských národných piesní, povestí, přísloví, porekadiel, hádok, hier, obyčajov a povier. I, 1870; II, 1874.

o slovenských povestiach,²⁵ ktoré sa na ten čas vysoko cenili ako vedecké dielo.

Z krásnej literatúry samostatne vyšla „smutnohra v piatich dejoch“ od Daňa Zb. Laučenka *Úklad a matka* (vydala Matica slovenská, 1871).

Z iných odborov možno spomenúť publikáciu *Základné Pravidlá súzvuku*²⁶.

Od začiatku činnosti Matice slovenskej vedenie zdôrazňovalo výchovu ľudu. V tejto oblasti našla Matica znamenitého pracovníka v Danielovi Lichardovi. Jeho poverila napísať *Rozhovory o Matici slovenskej* (1865). On zostavoval i obsiahly *Národný kalendár*, ktorý vydávala Matica od r. 1866 (len dva ročníky pre ich vysokú cenu). V r. 1868 a 1869 vyšiel už iba *Malý národný kalendár*, ktorý zostavoval Viliam Pauliny-Tóth.

Ako od tlačok z Národného kalendára r. 1866 vyšla i práca Š. Moyzesa *Myšlienky o záhradníctve vôbec o štepárstve obzvlášť*. Podobná práca, ale osobitne vydaná, je *Včelár na Slovensku*.²⁷

V posledných rokoch účinkovania Matice slovenskej a vydávania jej Letopisu hlásila sa k slovu už aj mladšia generácia slovenských vedeckých pracovníkov, ako bol napr. Dionýz (Dieneš) Štúr, J. L. Holuby, A. Kmeť, P. Križko a i. Pravda, ako M. Hattala musel účinkovať v Prahe, tak i D. Štúr pracoval vo Viedni, pretože na Slovensku nemali možnosť plne sa uplatniť. Doma zostávali kňazi, učitelia, advokáti.

V Uhorsku konali sa r. 1869 voľby so všetkými praktikami úradov: úradnícke násilie, podplácanie a napájanie voličov ap. Hoci na poslancov kandidovali Pauliny, Sasinek, Závodník, Chrástek, Radlinský, M. Mudroň, Hurban, Slota, Francisci, P. Mudroň a i., „vyslancecké“ mandáty dostali iba V. Pauliny v Báčke v okrese kulpínskom a Ján Uhlárik v ilavsko-púchovskom. V Turci boli zrážky Justhových voličov s voličmi J. Jesenského v sučianskom a P. Mudroňa v teplickom volebnom okrese. Stoličná vrchnosť žiadala do Turca vojsko, lebo sa obávala víťazstva slovenských kandidátov. Vojsko prišlo a ubytovalo sa ako v kasárni v násilne otvorenej dvorane Matice slovenskej. Protesty nepomohli, lebo časť domu vraj patrila mestu.

V tom istom roku, 5. júla 1869, umrel na „porážku srdca“ predseda Matice slovenskej Štefan Moyzes, banskobystričský biskup. Na valnom

²⁵ Úvahy o slovenských povestiach. Spísal Pavol Dobšinský. Vydala Matica slovenská. Turčiansky Sv. Martin 1872.

²⁶ I. Pre hudbu. Na číslových pomeroch sostavené skrze bratov Eudevita, Ad. a Jul. G. Reussa, inžiniera. Turč. Sv. Martin 1873.

²⁷ „Sostavený a vypracovaný kroz Jána Čajdu ... pomocou a spolupôsobením Štefana Závodníka“ ... 1871.

zhromaždení 4. augusta 1869 spomenuli jeho zásluhy o Slovákov a o Maticu slovenskú V. Pauliny-Tóth, zásluhy ako slovenského biskupa, národovca, spisovateľa a predsedu Matice slovenskej F. V. Sasinek; pohrebnú dmu Andreja Sládkoviča predniesol Pavel Mudroň. Predsednícky stolec mal ostať rok neobsadený.

Keď sa tajomníci M. Chrástek a M. Kramár už prv boli vzdali svojich funkcií, zhromaždenie zvolilo F. V. Sasinka na miesto plateného tajomníka. Na tom istom zhromaždení rozhodlo sa o odkúpení matičného domu od mesta Martina.

R. 1869 a 1870 stali sa pre Slovákov významné udalosti aj mimo MS. Po ev. revúckom (1862) a ev. martinskom (1867) slovenskom gymnázii vzniklo aj kat. gymnázium v Kláštore pod Znievom (1869) s M. Čulenom ako riaditeľom. Katolícki Slováci založili si 14. septembra 1870 v Trnave *Spolok Sv. Adalberta* (Vojtecha) na vydávanie katolíckych spisov.

Slovenské knihy a časopisy tlačili sa mimo Martina, často i mimo Slovenska, preto bolo potrebné založiť v Martine tlačiareň. Keď sa nabhieral učastinársky kapitál, založil sa r. 1869 *Kníhtlačiarsky učastinársky spolok*, kde sa tlačili aj matičné vydania.

R. 1870 do Martina prešlo vydávanie Pešťbudínskych vedomostí, ktoré ďalej pod názvom *Národné noviny* za redakcie M. Š. Ferienčika vychádzali aj po zatvorení Matice.

Keď pre mnohé iné povinnosti V. Pauliny-Tóth prestal vydávať časopis *Sokol*, Ján Kalinčiak a Andrej Trúchly-Sytniansky začali vydávať v Martine časopis *Orol*. Martin, hoci na počet obyvateľov malé mestočko, stával sa takto postupne centrom nielen kultúrneho, ale aj politického života.

V Matici slovenskej na 8. valnom zhromaždení (1870) za nového predsedu zvolili Jozefa Kozáčka, veľkovaradínskeho kanonika a opáta, ktorý pred r. 1848 bol farárom vo Zvolene, po revolúcii škôldozorcom v Prešporku.

J. Kozáček z ďalekého Veľkého Varadína nemohol dosť dobre zasahovať do diania v Matici, ale štedro podporoval slovenské literárne podnikania. Kozáčkova reč na valnom zhromaždení r. 1871 bola osobitne vytlačená.

Keď aj V. Pauliny-Tóth, „správuvedúci prvý podpredseda“, ako poslanec zdržiaval sa často na krajinskom sneme, zastupoval ho za neprítomnosti Ján Francisci, ktorý sa do Martina prisťahoval za správcu kníhtlačiarne. V. Pauliny-Tóth už na valnom zhromaždení r. 1870 v otváracjej reči musel hovoriť o útokoch na Maticu, potom v novinách i na sneme rázne odrazil nové útoky. Osobitný odbor v Matici r. 1873 vypracoval pre vládu *Promemoria*, kde bol podrobný výklad o činnosti MS, obrana proti výčitkám politickej činnosti a proti obvineniu z pan-

slavizmu. Matici sa vyčítalo i to, že historické štúdie J. Záborského a F. V. Sasinka sa stavali proti oficiálnemu smeru maďarskej historiografie, ktorej prameňom bol Anonymus, notár Bela IV.

R. 1874 výbor Zvolenskej stolicie na návrh podžupana B. Grünwalda žiadal vládu premeniť slovenské gymnáziá alebo ich zatvoriť ako protivlastenecké. Potom na rozkaz vlády na cirkevných gymnáziách vykonala vyšetrovanie komisia zostavená superintendentom S. Czékusom z nepriateľov slovenského národného hnutia (na dištriktuálnom konvente), ktorí odsúdili revúcke gymnázium na zatvorenie. Výrok potvrdil i panovník (20. augusta 1874). Proti martinskému gymnáziu hlavnými žalobníkmi boli M. Tomčáni, predseda sedrie v Martine, a barón Š. Révai, hlavný župan turčiansky. Podobne sa postupovalo proti gymnáziu i v Kláštore pod Znievom. Panovník ich zrušil nariadením z 30. 12. 1874.

Matici slovenskej vyčítala vrchnosť aj styky so slovanskými inštitúciami. Matičná delegácia (V. Pauliny-Tóth, P. Mudroň, Š. Závodník, básnik P. O. Hviezdoslav) zúčastnili sa na oslave stého výročia J. Jungmanna v Prahe (13. júna 1873), kde V. Pauliny-Tóth zdôrazňoval česko-slovenskú príbuznosť a žiadal českú pomoc pre Slovákov v národných zápasoch.

Matica slovenská vyslala svojich povereníkov (Martina Čulena, F. V. Sasinka a i.) i na slávnosti otvorenia chorvátskej univerzity v Záhrebe (23. októbra 1874). V prejavocho pozdravili slávnosť a ubezpečili Chorvátov, že ich úspech je aj úspech Slovákov, a vyslovili nádej, že sa aj ani dožijú svojej vysokej školy. Pýtali si teraz oleja do lámpe, lebo im lampy zhasínajú (t. j. stredné školy zatvárajú). Tieto narážky na skutočné pomery u Slovákov využila potom vláda proti Matici, keď ich maďarská žurnalistika označila ako poburovanie proti Maďarom.

Po zatvorení slovenských gymnázií aj o osude Matice slovenskej bolo už rozhodnuté. Ministerská rada nariadila proti nej vyšetrovanie. Minister vnútra Koloman Tisza nariadil suspendovanie činnosti Matice slovenskej 6. apríla 1875. Podľa nariadenia ministerstva vnútra potom 12. novembra 1875 rozpustili Maticu slovenskú, pretože jej práca mala vraj politický charakter. Jej majetok zhabali. Nemožno vraj vyhovieť stanovám, že majetok MS má prejsť do vlastníctva slovenského národa, „lebo v Uhorsku slovenského národa niet“ (K. Tisza).

Matica slovenská za dvanásť rokov účinkovania (1863—1875) pri rozličných nedostatkoch slovenskej spoločnosti nemohla plne rozvinúť svoje pôsobenie, ale nesporne zjednotila slovenských vlastencov, ustálila slovenský spisovný jazyk, svojimi vedeckými prácami položila základy slovenskej vede a ľudovýchovnými a vedeckými snahami (spolu vyše 40 publikácií) pomohla udržať slovenské národné povedomie u vzdelancov i u slovenských roľníkov a robotníkov až do r.

1918, keď vznikol spoločný štát Čechov a Slovákov a oživotvorila sa i Matica slovenská (1919).

Rajská 6, Bratislava

Pri prameňoch slovenčiny

JÁN SABOL

Dejiny nášho jazyka a literatúry majú svoj zdvih, svoje kulminačné body a ohniská. K jedným z nich patrí aj Levoča — významný priestor našej národnej a kultúrnej histórie. Jej literárny život dostáva oživujúci impulz najmä r. 1844 príchodom trinástich bratislavských exodistov, ktorí takto protestovali proti odvolaniu Ľudovíta Štúra z katedry. Boli to všestranne nadaní, romanticky ladení básnici, organizátori, literárni kritici, prozaici, národní buditelia a nadšenci Janko Francisci-Rimavský, Pavol Dobšinský, Ján Botto, Ľudovít Kubáni, Mikuláš Dohnány, Mikuláš Štefan Ferienčík a ďalší. Osobitnú kapitolu v ich činnosti tvorí vydávanie rukopisných zábavníkov *Život, Holubica a Považie* v rokoch 1846 až 1848.

Tento triptych levočských časopisov, ktoré sa tvorili len pár rokov po štúrovskej kodifikácii spisovnej slovenčiny (r. 1843), vydáva úprimné svedectvo aj o prvých krokoch mladého jazyka, ako sa on stvárňoval, cibril a cúdil v jazykovom povedomí nastupujúcej generácie a pripravoval sa na nebývalé funkcie vo všetkých oblastiach spoločenského života. Stačil tento jazyk už na všetko, čím ho poverovala a chcela poverovať štúrovska mládež? Ak áno — veď napríklad Janko Kráľ, hoci „má na poetické stvárnienie mohutného citového a intelektuálneho náboja k dispozícii spisovný jazyk o dvadsať rokov mladší, než je on sám“ (Rúfus, 1972, s. 10), dokáže ním suverénne vysloviť svoj ohromný cit i filozofické posolstvo —, svedčí to o tom, že slovenčina vlastne už bola na kodifikáciu „pripravená“, že štúrovci kanonizovali to, čo bolo latentne prítomné, čo „viselo vo vzduchu“. Potvrďuje to životaschopnosť mladej slovenčiny, ktorá — hoci sa na prvý pohľad zdala iba akýmiisi insitnými „huslíčkami z javora“ — začala sa už na samom prahu svojej kodifikovanej existencie štylisticky, a teda aj žánrovo diferencovať (v levočských zábavníkoch nájdeme poéziu, prózu, dramatické texty, úvahy, recenzie, folklórne zápisy porekadiel, povier, ľudových rozprávok, ale aj anekdoty, hádanky, preklady ...).

Čo stojí pri prameňoch tejto slovenčiny a jej kodifikácie? Nevznikala ona naraz a z ničoho: „Z jazykového hľadiska ide o završenie procesu, ktorý sa prejavil už predtým najmä vznikom bernolákovčiny ako prvého kodifikovaného slovenského spisovného jazyka a vznikom kultúrnej stredoslovenčiny ako živelné sa formujúceho nadnárečového útvaru kultúrneho styku“ (Pauliny, 1966, s. 101). Základným impulzom je tu „predobraz“ bernolákovskej slovenčiny a filozoficko-estetický princíp ľudovosti, ktorý novej slovenčine naočkovali Kollárove *Národné zpievanky* a *Selanky* Jána Hollého. V eseji o umelecky najnadanejšom autorovi bernolákovského hnutia J. Hollom V. Mináč (1984, s. 7) píše: jeho „zostúpenie z bardských nebies ho odrazu robí nielen zrozumiteľným, ale aj dôverne známym“; a ďalej: „Nič ľudské mu nebolo cudzie, bol vrastený nielen do svojho slávneho Hája, ale do celej považskej prírody, do jej sadov a záhrad, do jej pastvín a lúk, do šírých priestorov pri Váhu, každoročne zalievaných povodňou. Všetky kvety majú uňho meno, všetci vtáci svoj spev“. Toto hollovske videnie sveta, schopnosť vnímať aj detail a nadchýnať sa ním museli byť blízke aj štúrovcom, veď naplno odrážali ich princíp ľudovosti, poznanie, že mladá slovenčina musí odniekiaľ začínať, že musí mať svoj životodarný zdroj, v ktorom sa môže kedykoľvek osviežiť, svoj elixír; a nebolo tu nič vhodnejšie, vypracovanejšie a dokonalejšie ako ľudová rozprávka, balada, pieseň, príslovie, prirovnanie. Ľudovosť slovenčiny — to je jej filozofia a podstata, to je jej melódia, obraz, prirovnanie, zrnitosť vyjadrovania, v ktorom má slovo svoj zvuk i zmysel, svoju múdrosť, opretú o bytostný dotyk človeka a prírody, o jemné poznanie ľudského života i človekovho vnútra. Pri tomto materinskom znamienku slovenčiny si plne uvedomujeme, ako dejiny jazyka súvisia s dejinami národa. Ľudovosť sa stáva podloží, z ktorého vyrastá aj hovorovosť slovenčiny i jej možnosti prieniku do umeleckej literatúry, hoci aj v ostatných štýloch nachádzame jej stopové prvky — a to do dnešných čias. Hovorovosť opretá o ľudový nádych, teda ľudová hovorovosť sa stáva rozhodujúcim génom v tkanive spisovnej slovenčiny.

Predznamenávanie ľudovej hovorovosti je v ľudových, nárečových prvkoch, ale aj v nárečových dialogických textoch, ktoré sa používajú vlastne ako citátové slová a ako výrazný charakterizačný prostriedok (pripomeňme si použitie exkluzívneho ratkovského nárečia na charakterizovanie mäsiara Volovca v Kubáňiho poviedke *Mendík*). Ďalším prirodzeným prúdom, ktorým sa ľudová hovorovosť dostáva do literatúry, je dialóg, komunikačný útvar odrážajúci reč postáv; cezeň sa vývinovo zlieva hovorový štýl s umeleckým štýlom v jednom svojom pásme — v makrokompozičnom priestore rozprávania ako znaku epickosti príbehu. Použitie hovorovej reči realistická próza rozširuje

aj o toto pásmo. Naturistami sa v slovenskej literatúre hovorovosť dostáva do umeleckého textu aj druhým prúdom: cez postavu rozprávajúcu príbeh, ktorou sa zavše stiera hranica medzi autorom a textom, hovorovosť presakuje — prirodzene, inak a novo — aj autorskou rečou. Je to hovorovosť, v ktorej sa medzi denotát a jazykový znak stavia filter, úmyselne a funkčne vytvorený autorom; tento filter subjektivizuje, lyrizuje, metaforizuje, spoetizúva, parodizuje výpoveď o svete a človeku cez tematickú a jazykovú, a teda štylistickú rovinu umeleckého textu. Tento odkaz hovorovosti naturistickej prózy — pripomeňme si tu najmä dielo Dobroslava Chrobáka a Františka Švantnera — pravda, v inovačnom stvárnení, nechal svoje odtlačky aj v súčasnej slovenskej próze.

Nová spisovná slovenčina musela, prirodzene, prekonať aj svoje „detské choroby“. Nemala napríklad ešte naporúdzi filter na jasné diferencovanie výrazových opozícií vyplývajúcich zo základných jazykových funkcií: komunikatívnej a kognitívnej, prerastajúcich do aktuálneho a gnómickeho výrazu. Zásadnejšiemu rozlíšeniu týchto funkcií — a teda aj postupnej štylistickej diferencovanosti — bránila najmä expresívnosť ako jeden zo základných atribútov hovorovosti. Lenže „všadeprítomnosť“ tejto jazykovovýrazovej a štylistickej kategórie má svoju vývinovú, časovo determinovanú „logiku“: cesta od príznakovej „gnómicosti“ (reprezentuje ju klasicistický, humanistický pátos) k „aktualizácii“ v jazyku a štýle vedie najmä cez expresívnosť ako odnož subjektívnosti výrazu; je to zároveň cesta k princípu ľudovej hovorovosti jazyka a štýlu. Ústnosť, hovorená podoba reči (ako jeden zo základných znakov hovorového štýlu) „veľmi ovplyvnila podobu štúrovskej vety a má hlavnú zásluhu na tom, že spisovná veta sa v štúrovskom období stala živou, blížiacou sa v skladbe hovorenej vete“ (Pauliny, 1966, s. 114—115). Jednou z príčin vplyvu ústnej, hovorenej reči (a teda hovorového štýlu) je to, že „dôležitou zložkou prvotnej štúrovskej literatúry boli publicistické články“ (Pauliny, tamže), v ktorých sa výrazným spôsobom prejavovala expresívnosť a presadzoval sa komunikačný štatút jazykovej funkcie (obracanie sa priamo na čitateľa).

Zo všetkých folklórnych žánrov najviac ponúkli spisovnej slovenčine pieseň (a jej odnož balada) a rozprávka. Bez konkurencie je tu však podľa nášho názoru práve rozprávka. Je totiž málo takých jazykovo-štylistických útvarov, v ktorých je tak dômyselne prepletená kompozícia so slovom, tak citovo zvnútornený a preteplený výraz, v ktorých by sa reč prevtelila do takého čarovného obrazu ako v nej. Jej znalec a obdivovateľ Š. Krémery napísal (1973, s. 67): „Štýl rozprávok je prostý, no vždy poetický. Nie sú zafažené dekoráciou, no nehladane vystúpi z nich vše, hoci nepatrným, ale dobre uhádnutým prirovnaním

taký obraz, že sa od neho celý svet rozsvieti. Najväčší majstri básnického slova môžu závidieť prirovnania a zvraty prstonárodných rozprávok.“ Rozprávka je vlastne žánrovo univerzálnym výtvorom; jednoznačne v nej prevláda epické tkanivo, avšak sú tu výrazne prítomné aj lyrické prvky a zároveň aj dramatická konfliktnosť. Touto svojou „všeobšiahlosťou“ vyhovovala všetkým trom druhom literatúry, a teda aj ich žánrom. A svojím prienikom do symbolu a mýtu vlastne odhaľovala bytostné pozadie umeleckej literatúry; toto dedičstvo ľudovej rozprávky zasiahlo hlboko do tkaniva aj modernej slovenskej prózy.

Štúrovci boli nadšení zberatelia folklórnych textov, a najmä rozprávky. Ona svojou jazykovo-štylistickou príchutou musela intenzívne vniknúť do ich jazykového povedomia a ovplyvniť ich reč. Rozprávka sa takto stala elixírom tej prapodstaty slovenčiny, ktorú nazývame ľudovou hovorovosťou. Pripomeňme si na tomto mieste úryvok z textov P. Dobšinského [z úvahy *Ňječo o prstonárodných a z prstonárodných vecí* — Považja, č. 14, 31. 1. 1848, s. 121—122]:

„Milo je ozaj človeku keď sa po tom našom prstonárodňom světe obzrje: tu ho poteší milá, čarovná peseň, a lúbstou svojou zaujme srdce jeho; tamto ho divnje povestí o svetoch ňevídaních do krajov svojich báječných zavedú; inde zase prostí žart naivnej rozprávki ho obveselí, alebo ňjejedno peknuo príslovja pozornosť jeho na seba obráti. Ňje div teda, že sa tí najslávnejší mužovja, ako Kollár, Šafárik a iní, s prstonárodňimi vecmi ludu Slovenského zaoberali. Všetko, čo lud tento prstonárodňeho má je samo pre seba veľkej ceni — a síce: z čjastki pre lúbezní (ako pjesne), z čjastki pre báječni a prorockí (ako povestí), z čjastki pre pravdoprvní a do života sjahajúci (ako príslovja) obsah svoj.“

Dobšinským naznačená žánrová „triáda“ platí pre rozprávku ako celok, potvrdzujúc jej jazykovo-štylistické, ale až jazykovo-filozofické univerzum.

Môžeme rezumovať.

Jazyk, štýl a kompozícia slovenskej ľudovej rozprávky boli stimulátorom aj na upevnenie štúrovskej spisovnej slovenčiny, na jej rozvoj — najmä v hovorenej podobe — i „dopingom“ vo vývine slovenskej literatúry. Ako konštatuje E. Pauliny (1975, s. XVIII), „je jazyková podoba rozprávok z celého, nárečovo veľmi pestrého územia, z ktorého máme zo štúrovskeho obdobia rozprávky zozbierané, vzáčne jednotná... zbierky ľudových rozprávok svedčia o tom, že štúrova kodifikácia nebola individuálnym činom, ale opierala sa o široko rozvetvené spoločenské vedomie“.

Kryštalizácia jazykovo-štylistických polôh slovenskej ľudovej rozprávky pri póle variantného a jej kompozičnej štruktúry pri póle invariantného ako vyznenie dômyselnej hry dialektickej opozície jed-

notlivého (jazyk a štýl) a všeobecného (kompozícia) mohla byť „predobrazom“ fixovania a rozvíjania žánrov, pričom výrazová variabilita a inovácia rozprávok predznamenávala štylistickú diferencovanosť slovenčiny a svojím zrkadlením jednej z jazykovo-štylistických dominánt umeleckého štýlu bola impulzom na rozvoj krásnej literatúry. Ak k tomu prirátame ďalšie znaky tohto žánru: „uvedomenie si rozdielu medzi skutočnosťou a svetom, v ktorom sa už mohla uplatniť fantázia“, „kombináciu zložiek skutočnosti s výmyslom“, posilňovanie antropologickej orientácie literárnej tvorby, binárnosť a jej prekonávanie, hru a protihru aktuálneho a gnómickeho času v mene nadčasovosti, teda opakovateľnosti (Slobodník, 1980), konštituovanie zrejmej hranice medzi rozprávačom a textom a i., môžeme dokonca hovoriť o výraznom vplyve ľudovej rozprávky na vývin umeleckej literatúry.

Slovenská ľudová rozprávka bola a je elixírom, ba požehnaním pre slovenčinu a jej umelecké slovo.

Úsilie mladej štúrovskej slovenčiny zbaviť sa jazykovo-štylistického dedičstva klasicistického vyjadrovania, oživiť, ba vlastne stvoriť gén ľudovej hovorovosti s prienikom aj do „večných“ štýlov, dôraz na detail ako vzdialený predpoklad realistickej estetickej štruktúry — ktorá sa naplno roztvorila v „druhej štúrovskej kodifikácii“ v diele Martina Kukučína po roztrasenej a roztrúsenej slovenčine porevolučných rokov — sa odráža aj v jazyku a štýle levočských rukopisných zábavníkov.

*Filozofická fakulta UPJŠ
Gottwaldova 1, Prešov*

LITERATÚRA

Holubica [levočský rukopisný zábavník s prílohou Sokol (1846—1847)]. Martin, Matica slovenská 1977. 312 s.

KRČMÉRY, Š.: Výber z diela. VI. Články a úvahy z estetiky a poetiky. Bratislava, Tatran 1973. 278 s.

MINÁČ, V.: [O Jánovi Holloom.] In: Pevec vekov dávnych. Ján Hollý. Život a dielo v dokumentoch. Autorsky spracoval A. Maťovčík. Martin, Osveta 1984. s. 7—8.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 131 s.

PAULINY, E.: [Doslov.] In: Janko Rimauski, Slovenske povesti. Faksimile I. zväzku z roku 1845. Martin, Matica slovenská 1975. 127 + XXXII s., s. XI—XIX.

Považja [levočský rukopisný zábavník s prílohou Považia 1847—1848]. Martin, Matica slovenská 1979. 214 s.

RÚFUS, M.: Básnik Janko Kráľ. In: J. Kráľ, Poézia. Bratislava, Tatran 1972, s. 9—12.

SLOBODNÍK, D.: Genéza a poetika science fiction. Bratislava, Mladé letá 1980. 255 s.

Živuoť! Zábavník od a pre Levočských Slovákov! [1846]. Martin, Matica slovenská 1974. 425 s.

SPRÁVY A POSUDKY

Na päťdesiatku docenta Jána Sabola

Pri životnom jubileu Jána Sabola si uvedomujeme výraznú nezhodu medzi jeho vekom fyzickým a vedeckým. Citíme, že je mladý na doterajšiu vedeckú kariéru, ktorú dosiahol — vďaka osobným kvalitám — v jazykovede, kultúre, v pedagogickej i spoločenskej práci. Málokto pri svojej päťdesiatke má za sebou vyše desať knižných publikácií (monografií, skrípt a vysokoškolských učebníc) a vyše stopäťdesiat vedeckých štúdií a článkov. A ide pritom o práce originálne, donášajúce nové a svieže poznatky zo všeobecnej jazykovedy, fonetiky a fonológie i z gramatiky a teórie literatúry. Ani tam, kde by docent Sabol mohol iba syntetizovať, sa neopakuje, vždy prichádza s niečím novým, vždy podnecuje a prenáša svoj vedecký nepokoj aj na adresáta. Rovnako ako vo svojich písomne publikovaných prejavoch je jubilant pribojný a prifažlivý aj v ústnych prednáškových textoch na kongresoch, konferenciách, v škole, na rozličných školeniach pracujúcich i v osobných diskusiách. Svoje teórie opiera o široký kontext a vyslovuje až po zreľých úvahách. V oblasti fonetiky si kontroluje názory s uplatnením svojho vrodeneho hudobného čítania, nadania a dobrej znalosti zákonitostí zvuku a hudby, svoje tvrdenia dokladá exaktne, ale keď treba, vyjadruje sa aj mätko esejisticky. Sme radi, že pri päťdesiatke ukazuje jeho elán prudko stúpajúcu tendenciu.

Docent Ján Sabol sa narodil 25. januára 1939 v Sokoli pri Košiciach, kde chodil aj do základnej školy. Strednú školu vychodil v Košiciach a filozofickú fakultu, odbor slovenčina — ruština, absolvoval na Univerzite P. J. Šafárika v Prešove. Doteraz pôsobí na katedre tej istej univerzity. Hodnosť kandidáta vied získal roku 1980 na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity u prof. Romportla za prácu *Základné zvukové kombinácie v slovenčine*, titul PhDr. roku 1969 a hodnosť docenta roku 1985. Už pri obhajobe jeho kandidátskej práce v Prahe sa českí odborníci vyjadrili, že obhajovaný text mal úroveň doktorskej dizertácie.

Z odborných prác jubilanta treba najviac vyzdvihnúť jeho *Prozodickú sústavu slovenčiny* (1977), *Úvod do štúdia jazykov* (tri vydania, spoluautor), skriptum *Základy akustickej fonetiky* (tri vydania, spoluautor), *Fonetika a fonológia* (dve vydania) a *Základy slovenskej verzológie* (1983), za ktoré mu bola udelená cena rektora UPJŠ. Z teoretických prínosov jubilanta je

pozoruhodná syntetická fonologická teória, ktorú čiastočne publikoval už vo viacerých doterajších prácach, no komplexne mu vychádza v tomto roku.

Docent Ján Sabol úzko spolupracoval dlhší čas s takými osobnosťami ako Ján Horecký, Ľudovít Novák a Josef Vachek, s ktorými spolu odchoval viacero perspektívnych mladých lingvistov, ktorí dnes už pracujú v SAV alebo na vysokých školách.

Ján Sabol založil a vedie Fonetické laboratórium pri Katedre slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ v Prešove. Roku 1983 na IX. slavistickom kongrese v Kyjeve ho zvolili za vedeckého tajomníka Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Pracuje aj ako predseda pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, ako člen ortoepickej komisie a pravopisnej komisie pri JÚLŠ SAV, ako člen redakčnej rady časopisu Kultúra slova i Jazykovedného časopisu. Od roku 1985 je členom komisie pre obhajoby kandidátskych dizertácií v odbore všeobecná jazykoveda a od roku 1970 účinkuje ako stály lektor a prednášateľ seminára Studia Academica Slovaca. V posledných rokoch pracuje v rozličných atestačných a vedeckovýskumných komisiách, ako aj vo funkcii predsedu komisie MŠMaTV SSR na vydávanie skriptovej literatúry na filozofických a pedagogických fakultách.

Osobitne sa žiada vyzdvihnúť činnosť nášho jubilanta na poli jazykovej kultúry, ktorú vyvíja ako prednášateľ na školeniach pracujúcich, ZPOZ i ako organizátor a porotca študentských i rozhlasových súťaží. Jeho činnosť v tejto oblasti je o to užitočnejšia, že k nej pristupuje so širokým odborným aspektom ako fonetik, štylistik, literárny vedec a dlhoročný vysokoškolský pedagóg.

Popri svojej pedagogickej práci vykonáva mnoho verejných funkcií — je členom ZV ROH, predsedom Klubu priateľov sovietskej vedy pri FO ZČSSP na FF UPJŠ, bol dlhé roky tajomníkom katedry a i.

Musím sa priznať, že sa nedobre formuluje a štylizuje jubilejný článok o takom všestranne orientovanom jazykovedcovi, akým je docent Sabol: lenholý výpočet všetkých faktografických údajov o jeho doterajšej bohatej činnosti by zabral viac, ako to dovoľuje limitovaný priestor v časopise Kultúra slova. Uspokojuje ma aspoň to, že sa o jubilantovi dá mnoho vyčítať z jeho bibliografie.

Záverom treba povedať, že jubilujúci docent PhDr. Ján Sabol, CSc., vyoral naozaj hlbokú brázdú, a nie lacno a nie lacnú. Môže byť spokojný s tým, že ho viacej zdobí práca ako tituly. Môže byť hrdý na svoje zázemie a na intelektuálny, vedecký a elánový potenciál. Ťažko ho postaviť za vzor, lebo bude pre mnohých nedosiahnuteľný. Nech ostane aspoň ideálom, k čomu mu osobne, v mene Slovenskej jazykovednej spoločnosti i v mene SAS a priateľov srdečne blahoželám.

Jozef Mistrik

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 23, 1989, č. 1. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v januári 1989. Rukopis odovzdaný do výroby 12. 10. 1988. Registr. zn. F-7050.

KUL TÚRA SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989

Cena Kčs 3,—